

Фінанси домогосподарства: соціально-економічний аспект

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сфера фінансових відносин є однією зі складових економічної системи та виступає своєрідним індикатором ефективності функціонування економіки країни в цілому. Крім того, зміни, що пов'язані зі структурними зрушеннями в економіці знаходять відображення і у фінансовій площині: перехід вітчизняної економіки на ринкові методи господарювання став передумовою для багатьох трансформаційних процесів, у тому числі й щодо розширення сфери фінансових відносин та залучення до неї нових учасників.

Поява нових суб'єктів та їх участь у фінансових відносинах визначають необхідність у дослідженні даних учасників, тим паче, що сама фінансова наука не стоїть на місці: вона розвивається і трансформується у відповідь на зміни, що відбуваються. Такі зміни мали місце і у функціонуванні вітчизняних домогосподарств, адже ринкові умови господарювання значно відрізняються від «радянської» побудови економічної системи, а домогосподарство розглядається як повноправний та самостійний учасник, що посідає вагоме місце у складі суб'єктів фінансових відносин. Від так, у колі вивчення вітчизняної фінансової науки з'явилась нова сфера дослідження – фінанси домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення української економіки та необхідність її розбудови зумовлюють активний інтерес науковців та дослідників до фінансів домогосподарств з огляду на усвідомлення важливості даної сфери як складової для ефективного та стабільного розвитку.

Дослідження теоретичних основ фінансової науки посідає чільне місце в колі інтересів М. Артуса, В. Василика, Л. Дробозіної, В. Іванова, В. Кудряшова, В. Опаріна, Б. Сабанті та інших. Розширення сфери фінансових відносин та залучення до неї домогосподарств зумовили необхідність дослідження даних процесів. Різними аспектами вивчення фінансів домогосподарств займаються С. Белозьоров, Н. Героніна, В. Глухов, Т. Кізима, І. Санько, В. Суркіна, С. Юрій та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, наявність дискусійних моментів щодо визначення та розуміння фінансів взагалі й відносно нетривалий досвід вивчення фінансів домогосподарств на пострадянському просторі зумовлюють необхідність дослідження та розкриття соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження існуючих підходів до визначення сутності фінансів домогосподарств та обґрунтування їх функцій за для можливості розкриття соціально-економічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження підходів до визначення сутності фінансів домогосподарств неможливо без розгляду теоретичних основ функціонування фінансів взагалі. Необхідно зазначити, що вітчизняна фінансова наука багато в чому стала послідовницею напрацювань радянських науковців, серед яких було поширено два підходи до розгляду фінансів: розподільчий та відтворювальний, навколо яких, в переважній більшості випадків, велись наукові дискусії.

Однак, останнім часом значна увага дослідників приділяється порівнянню існуючих підходів до вивчення фінансів саме з точки зору визначення їх сутності у західній та вітчизняній науці. Це є цілком логічним, з огляду на відмінності у побудові ринкової та командно-адміністративної економік, що безпосередньо мало певний вплив на формулювання та розуміння категорії «фінанси».

Про нетотожність поняття «фінанси» у підходах «пострадянських» та західних економістів говорить Б. Сабанті. Він наголошує, що «завдяки запозиченням із іноземної літератури, поняття фінанси розповсюдилось на широке коло економічних відносин, які не мають нічого спільного з тими грошовими відносинами які у вітчизняній науці завжди називались фінансами, тобто співпадали з державними фінансами»[1, с. 12].

Натомість В. Опарін, не ототожнюючи фінанси лише з державними фінансами, підкреслює відсутність «суттєвих відмінностей у розумінні змістовного наповнення фінансів західною і вітчизняною фінансовою наукою». Науковець констатує «домінування у західних вчених матеріального аспекту

фінансів» на противагу вітчизняній концепції вивчення фінансів, яка розглядає їх через «сукупність відносин»[2, с. 37]. Однак, доречно зауважити, що матеріальність та практичність «західного підходу» не розкриває якісної складової фінансів, що є необхідною умовою для їх розуміння та визначення особливостей функціонування кожного із учасників фінансових відносин.

Якщо звернутись до напрацювань українських та російських дослідників, то в переважній більшості сутність фінансів пояснюється саме через політ економічний підхід, тобто через категорію «відносини». Проте, дехто з вітчизняних науковців взагалі відходить від розгляду фінансів у «звичному» для пострадянської науки контексті. Так, О. Василик тлумачить фінанси як «сукупність форм і методів»[3, с. 402]. «Як діяльність суб'єктів» пропонує розглядати фінанси В. Кудряшов[4, с.7].

Російський науковець В. Ковальов надає визначення фінансам, орієнтуючись на напрацювання західних економістів, як «сукупності фінансових об'єктів та способів управління ними», тобто як «сукупності фінансових активів і зобов'язань та системи організації ефективного їх функціонування»[5, с. 29]. Дане визначення було взято за основу С. Белозьоровим при тлумаченні фінансів домогосподарств з прагматичної точки зору, а саме як «сукупності фінансових активів та зобов'язань домогосподарства, а також способів ефективного управління ними в умовах ринкової економіки»[6, с. 23]. Як вважає науковець, такий підхід до розкриття сутності фінансів домогосподарств «дозволить і економістам-теоретикам, і економістам-практикам вивчати способи найбільш ефективного використання фінансів домогосподарств з метою поступового розвитку економіки»[7, с. 39]. Однак, автор наголошує на доцільності, при розкритті соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств, поєднання прагматичного та теоретичного підходів. В рамках останнього, науковець користується політ економічною термінологією та визначає фінанси домашніх господарств як «сукупність економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання фондів грошових коштів, до яких залучаються домогосподарства та його окремі учасники в процесі своєї соціально-економічної діяльності»[6, с. 22]. Визначення соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств через виділення теоретичного та

прагматичного підходів, безперечно зумовлює більш комплексне та цілісне сприйняття та розуміння.

Однак, необхідно звернути увагу, що саме теоретичний аспект розгляду дає можливість сприйняття фінансів домогосподарств не як відособленого сталого явища, а як процес, постійну взаємодію з іншими суб'єктами. Крім того, «теоретичне» визначення фінансів домогосподарств має повніше відображати зміст даного явища. Так, наприклад, якщо при тлумаченні фінансів домогосподарств в рамках теоретичного підходу зводити економічні відносини лише до процесів пов'язаних з фондами грошових коштів, не уточнюючи, що за фонди маються на увазі, то виникає непорозуміння щодо специфіки саме фінансів домогосподарств та доцільності їх виділення з поміж сукупності аналогічних відносин.

Як вже зазначалось, ринкові методи економічної діяльності є відмінними від методів, що використовувались у радянській економічній системі, що і зумовлює неможливість точного відтворення раніше наведених визначень, а потребує певного їх корегування та адаптації до нових умов. Активний інтерес до фінансів домогосподарств серед дослідників фінансової науки розпочався саме в умовах переходу до нових – ринкових відносин. Це дає змогу припустити, що можливість повноцінного функціонування домогосподарств у складі суб'єктів фінансових відносин має місце безпосередньо за умов ринкових методів господарювання. А від так, можна говорити, що зміни, які відбувались, є досить вагомими саме для розуміння сутності фінансів домогосподарств, адже фактично стали передумовою їх виділення як окремої сфери дослідження. Крім того, визначення соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств буде зумовлюватись специфікою даного учасника фінансових відносин, зокрема нечіткістю та не нормативністю щодо формування фондів грошових коштів у середині домогосподарства, залежністю прийняття рішень від неформальних та неекономічних факторів тощо. Всі ці аспекти може розкрити лише «теоретичне» визначення, яке ґрунтується на розгляді явища через категорію «відносини».

Соціально-економічна сутність фінансів домогосподарств виявляється у їх функціях. Серед науковців не має єдності щодо переліку функцій, які виконують фінанси домогосподарств. Так, колектив авторів, під керівництвом

Г. Поляка, виокремлюють дві базові функції: функцію забезпечення життєвих потреб та розподільчу[9, с. 308]. О. Сидорович визначає дані функції як «два основних завдання», яким відповідають розподільна, регулююча, контрольна та інвестиційна функції фінансів домогосподарств[10, с. 346]. О. Свірідонов до функцій фінансів домашніх господарств відносить: розподільну, контрольну та інвестиційну[11, с. 192]. Крім наведених вище С. Белозьоров виокремлює ще ресурсоутворюючу та консолідуючу функції[6, с. 23; 11, с. 479]. Авторський колектив, очолюваний І. Мацуляком, доповнює наведений перелік стимулюючою та соціальною функціями[12].

Якщо звернутись до більш загальної категорії «фінанси», то існування різних підходів до вивчення сутності даної категорії зумовлює відсутність єдності поглядів щодо виділення її функції, однак, в переважній більшості випадків, до базових функцій фінансів відносять розподільчу та контрольну[2, с. 109; 12, с. 109]. Разом з тим, наведений перелік доповнюють відтворювальною[2, с. 110], регулюючою, стабілізаційною[13, с. 18], стимулюючою[14, с. 28] функціями.

Проте, необхідно зауважити, що дехто з науковців дотримується іншої точки зору. Так, Б. Сабанті виділяє дві функції фінансів: утворення грошових фондів та використання грошових фондів[1, с. 17]. В. Кудряшов наводить наступні функції фінансів: мобілізація ресурсів, розподіл залучених ресурсів, організація раціонального використання залучених ресурсів, здійснення контролю за формуванням і використанням залучених ресурсів[4, с. 11].

Від так, враховуючи, що категорія «фінанси» є вихідною для фінансів домогосподарств, цілком логічно віднести базові функції фінансів і до функцій фінансів домогосподарств. Однак, функції, як відображення сутності категорії, повинні допомогти розкрити всі аспекти функціонування та виділити специфічні особливості даного явища за для можливості більш глибокого його сприйняття і розуміння. Отже, обмежуватись лише згаданими двома функціями, при розгляді фінансів домогосподарств, буде не доцільним, адже такий підхід не дасть змоги функціям виконати своє призначення. Крім того, досить вагомим критерієм виділення функцій повинна стати можливість їх

комплексного та цілісного сприйняття, що безпосередньо вплине на розкриття сутності фінансів домогосподарств.

Базові функції фінансів домашніх господарств можна виокремити, відслідкувавши рух грошових коштів, які надходять до домогосподарства, напрями та наслідки їх використання:

- при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства, чітко проявляється розподільча функція;

- отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою регулюючої функції;

- при здійсненні витрат проявляється функція відтворення.

- рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають певну, цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується контрольна функція.

Необхідно підкреслити, що дане представлення функцій фінансів домогосподарств покликано допомогти виявити найяскравіше їх проявлення і, ні в якому разі, не ставить на меті відособити одну від одної, або говорити про їх реалізацію тільки на певному етапі руху грошових потоків: функцій фінансів домогосподарств взаємопов'язані та діють одночасно, доповнюючи одна одну.

Однією з головних функцій фінансів населення є розподільча функція. Дана функція проявляється в процесі первинного розподілу ВВП, у результаті якого утворюються первинні доходи учасників відносин, зокрема для домогосподарств це: заробітна плата як плата за безпосередню працю, рентні платежі як доход від земельних ділянок, відсотки чи дивіденди як доход інвесторів чи кредиторів тощо. Також необхідно пам'ятати, що фінанси домогосподарств приймають участь і в перерозподільних відносинах, зокрема формування такої складової доходів як трансферти, чи сплата населенням низки податків, що зменшують отримані грошові доходи.

Регулююча функція реалізується в середині домогосподарства в процесі узгодження інтересів всіх його членів та вибору пріоритетності забезпечення тих чи інших потреб. Дана функція «підтримує збалансований розвиток

домашнього господарства як економічної одиниці»[6, с.23]. Регулююча функція фінансів домогосподарств реалізується і у зовнішньому середовищі, через взаємопов'язаність домогосподарств з іншими секторами економіки, а від так дає можливість через фінансові відносини домогосподарству здійснювати певний вплив на економічні процеси. Крім того держава, як суб'єкт фінансових відносин, за допомогою регулюючої функції фінансів домогосподарств через податкову, грошово-кредитну, соціальну політику має змогу регулювати процеси, що відбуваються в економіці.

Фінанси домогосподарств відіграють відтворювальну функцію, формуючи основу для відтворення кожного індивіда, адже, в першу чергу, покликані забезпечити належні умови для існування та розвитку членів даного утворення. Однак, дана функція фінансів домогосподарств реалізується і для всієї економічної системи взагалі, адже домогосподарства формують основу споживчого попиту, який є рушійною силою сталого розвитку економіки. Крім того, зовнішній прояв функції відтворення фінансів домогосподарств реалізується не просто як запорука відтворення виробництва, а як можливість розширеного відтворення через залучення до економіки вільних фінансових ресурсів населення.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах пов'язана в першу чергу з забезпеченням фінансовими ресурсами, які утворюються саме в процесі взаємодії з іншими суб'єктами. Кожен учасник має на меті забезпечити свої потреби та свою вигоду в такій взаємодії, проте такі взаємовідносини є підконтрольними зі сторони контрагента. Від так, фінанси домогосподарств здійснюють контрольну функцію саме щодо формування власних доходів та здійснення витрат, адже мова йде про захист вигоди та прав на отримання певного рівня прибутку та можливості на основі нього забезпечувати належні умови функціонування учасників домогосподарства. Розмір отримуваних доходів залежить від ступеню участі домогосподарства у їх створенні, і контрольна функція фінансів домогосподарств дає змогу даному суб'єкту контролювати зміни щодо розміру отримуваних доходів та миттєво на них реагувати.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у відповідному напрямі. Узагальнюючи результати даного дослідження можна зробити наступні висновки:

- враховуючи відносно нетривалий період вивчення та дослідження фінансів домогосподарств на пострадянському просторі цілком доцільним можна вважати запозичення досвіду західних науковців, адже виділення фінансів домогосподарств відбулось в процесі переходу на ринкові методи господарювання, що вже тривалий час домінують у західних країнах. Однак, практичність та матеріальність західного підходу не дають можливості розкриття соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств, що є вкрай важливим для розуміння даної сфери та можливості її дослідження;

- для формування більш чіткого розуміння фінансів домогосподарств необхідним та доцільним є дослідження їх функцій, які корелюють з функціями фінансів, як вихідної категорії, однак є відмінними з огляду на необхідність розкриття специфічних особливостей, які притаманні фінансам домогосподарств, та дають змогу їх комплексного та цілісного сприйняття, а від так можна виділити розподільчу, регулюючу, відтворюючу та контрольну функції фінансів домогосподарств.

Зміни, що мали місце у функціонуванні домогосподарств з переходом на ринкові основи господарювання, дали змогу домогосподарствам стати повноправними учасниками фінансових відносин та зумовили можливість виділення фінансів домогосподарств як окремої сфери дослідження. Тому цілком логічно припустити необхідність дослідження відповідних процесів та їх вплив на розвиток українських домогосподарств, що безпосередньо вплине на формулювання визначення для даної сфери дослідження.

Література

1. Романовский М. В. Финансы: Учебник для вузов/Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской, Б. М. Сабанти. – М.: Издательство «Перспектива»; Издательство «Юрайт», 2000. – 520 с.

2. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). Монографія/ В. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240

3. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник/ О. Д. Василик – К.: НІОС. – 2000. – 416 с.
4. Кудряшов В. П. Фінанси. Навчальний посібник / В. П. Кудряшов – Херсон: Олді-плюс, 2002р. – 352 с.
5. Ковалев В. В. Финансовый менеджмент: теория и практика / В. В. Ковалев.–[2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 1024 с.
6. Белозёров С. А. Финансы домашнего хозяйства как элемент финансовой системы / С. А. Белозёров //Дайджест-Финансы. – 2007. - №8(125). – с.17-24.
7. Белозёров С. А. Сущность и функции финансов домашнего хозяйства / С. А. Белозёров // Вестник СПбГУ. Сер.5. – 2006. – Вып.3. – с.30-39.
8. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебник для вузов / [Г.Б. Поляк, Л. Д. Андросова, Т. А. Башкатова и др.]; под ред. проф. Г. Б. Поляка. – [2-е изд.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 512с.
9. Фінанси: Підручник / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.]; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
10. Свиридонов О. Ю. Финансы, денежное обращение, кредит / О. Ю. Свиридонов. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 288с. – (Высшее образование).
11. Финансы: учеб. / [В. В. Ковалев, С. А. Белозёров, С. Г. Горбушина]. – Под. ред. В. В. Ковалева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 610 с.
12. Захарченко С. П. Обґрунтування концепції дослідження сутності фінансів / С. П. Захарченко // Фінанси України. – 2009. - №9. – с.108-114.
13. Финансы: Учебник для вузов / [Л. А. Дробозина, Г. Б. Поляк, Ю. Н. Константинова и др.]; под ред. Л. А. Дробозиной. – М.: Финансы. ЮНИТИ, 1999. – 527 с.
14. Финансы, денежное обращение и кредит / [В. К. Сенчагов, А. И. Архипов, Г. Н. Чубаков и др.]; под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. – М.: «Проспект», 2000. – 496 с.